

**«УСНА ІСТОРІЯ СТЕПОВОЇ УКРАЇНИ»:
ПРО ДОЛІ ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИХ ОСТАРБАЙТЕРІВ**
(Рец.: Усна історія Степової України / Головна редакційна колегія:
П. Сохань, С. Тимченко, А. Бойко та ін. – Т. 1–9. – Запоріжжя:
АА Тандем, 2008–2010)

Велика війна 1941–1945 рр., без сумніву, міцно закарбувалася в пам'яті українського суспільства. Тривалий час її історія писалася як ілюстрація партійного міфу про Перемогу з усіма її складовими: перевагою соціалістичного ладу над капіталістичним, морально-політичною єдністю радянського суспільства, генієм Сталіна і керівною роллю Комуністичної партії, єдністю партії й народу, полум'яним радянським патріотизмом тощо. Між тим справжня нелакована картина Війни була далекою від творіння компартійних ідеологів. Та самим учасникам подій, які бачили її без прикрас, слово надавалося лише для підтвердження цих постулатів.

Повною мірою це стосується й остарбайтерів. Цій особливій категорії людей доля присудила розлуку з Батьківщиною та примусову працю на Третій рейх. І сьогодні, коли історична наука може говорити без нагяду цензури, вкрай важливо долучити усі свідчення ще живих очевидців Великої війни до творення її історичної картини.

На щастя, Південь України може похвалитися величезним за розмахом та важливістю проектом, покликаним зберегти для нас голоси попередніх поколінь, – «Усною історією Степової України». Започаткований покійним професором Анатолієм Васильовичем Бойком у 2000 р., на даний момент він вже акумулював понад 5 тисяч записаних інтерв'ю, частина з яких побачила світ у десяти томах «Усної історії» (2008–2013 рр.).

Примусове вивезення до Німеччини – одна з головних тем, коли інтерв'ю торкається 1941–1945 рр. Це природно. Адже протягом окупації нацисти вивезли лише із Запорізької області на примусові роботи до Німеччини величезну кількість людей – від 80 до 180 тисяч (від 5 до 12% усього населення) за різними оцінками. І в абсолютному, і у відносному вимірах Запоріжжя було одним з найбільших постачальників живої сили для Третього рейху. Враховуючи, що практично кожен вивезений мав родину, ця складова нацистського «нового порядку» зачепила більшість населення Півдня України і вкрай негативно вплинула на суспільну атмосферу.

Вже з перших сторінок першого тому «Усної історії» з'являються спогади про підневільну працю на окупантів. Жителі с. Широке

Василівського району Запорізької області Надія Амелюкіна, Олександра Бабаченко, Григорій Демченко, Віра Недоруєва та інші без прикрас із селянською відвертістю починають згадувати про мобілізації, вивезення та будні «робітників зі Сходу». У кожному з 10 томів, присвяченим різним населеним пунктам різних районів Запорізької та Дніпропетровської областей, звучать схожі історії про примусове вивезення до Третього рейху.

Уважний читач побачить в усних історіях південноукраїнських довгожителів подробиці життя остарбайтерів, що мало або взагалі невідомі багатьом людям.

По-перше, не всі виїжджали примусово. Були й ті, хто їхав добровільно: чи намагаючись заробити й допомогти власним родинам, чи спокусившись на принади нацистської пропаганди. Але подібні випадки, як підкреслювали автори спогадів, були поодинокими і, як правило, не зустрічали розуміння в односельців.

По-друге, праця на чужині не завжди означала нелюдські умови проживання й зневажливе ставлення місцевого населення. Траплялися й виключення з правил, особливо коли молоді люди потрапляли до приватного господарства.

По-третє, звільнення й повернення на Батьківщину не завжди відбувалися так, як їх уявляли остарбайтери. Поруч із широкою радістю від близького закінчення війни та побаченням із близькими була й гіркота від підозрілого, а інколи й презирливого ставлення частини військових та радянських керівників. Траплялися й випадки насильства з боку «своїх». Подібне шокує і важко вкладається в героїчний канон Війни. Але без урахування усієї палітри фактів годі намагатися відтворити та зрозуміти життєвий світ «робітників зі Сходу».

Тиск нацистів призводив до опору місцевого населення, який набрав дійсно масових розмірів. У ньому брали участь самі призначені до вивезення; їхні близькі, які допомагали переховуватися; медпрацівники, що видавали фіктивні довідки про погане здоров'я; окремі співробітники окупаційної адміністрації, що попереджали про набори та облави, підробляли документи. Реконструювати цей неполітичний спротив південноукраїнського населення без усної історії практично неможливо, адже інші джерела не надто щедро його висвітлюють. Наприклад, жителі с. Широке Василівського району навели непоодинокі приклади по своєму селу, коли молодь ховалася, тікала під час перегону на залізничну станцію, ранила себе, щоб уникнути вивезення. Архівні документи переважно про ці випадки мовчать.

За спогадами селянок з с. Мала Білозерка Василівського району Ульяни Чмир (1904 р.н.) та її доньки Катерини (1926 р.н.) вдалося з'ясувати,

що коли на боці місцевих виступали старости, поліцаї, лікарі, це суттєво зменшувало число вивезених. Призначений староста не виявляв ентузіазму на службі в нацистів. З початком масового вивезення молоді до Німеччини він оповістив селян про небезпеку та видавав фальшиві документи з неправильними роками народження. Тим, же хто не зміг уникнути направлення на комісію, допомагав лікар Крижанівський, який «бракував» майже усіх. Тому з села, як відзначала його жителька Марія Головенко (1913 р.н.) забрали мало людей. Вивезення остарбайтерів викликало опір навіть тих, хто вітав німців при захопленні області.

На відміну від вузько тематичних інтерв'ю та архівних джерел, «Усна історія Степової України» дає інформацію про остарбайтерів, що включена в значно ширший контекст життя опитуваних і дозволяє точніше зрозуміти й інтерпретувати їхні слова. Занурення в життєвий світ мешканців степової України є панацеєю від шаблонного вивчення Великої війни, від якого не застраховані навіть досвідчені історики.

Водночас важливо розуміти, що більшість усних історій належать тим вивезеним, хто повернувся до України протягом 1940-х років. Серед наших земляків було чимало тих, які не повірили в обіцянки сталінського режиму й обрали шлях еміграції. Цілком очевидно, що їхній досвід та погляди відмінні. Допомогти в їх вивченні серія навряд чи зможе.

Таким чином, унікальний археографічний проект, яким є поки що 10-томна «Усна історія Степової України», є особливо цінним джерелом для вивчення життя «робітників зі Сходу». Надаючи слово безпосередньо їм самим та їхнім близьким, вона здатна радикально вплинути на наше бачення проблеми остарбайтерів. Залишається сподіватися, що копітка, але безумовно вдячна праця запорізьких дослідників не припиниться і світ незабаром побачить нові томи серії.